

De baix cap a dalt:

Participació ciutadana, comunitats i transformació social

Emma Gómez Nicolau

Vicent A. Querol

Xavier Ginés Sánchez

Marina Requena i Mora

Autoria:

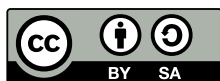
Emma Gómez Nicolau
Vicent A. Querol
Xavier Ginés Sánchez
Marina Requena i Mora

Fons de finançament: Informe de recerca finançat per la Conselleria de Participació, Transparència, Cooperació i Qualitat Democràtica mitjançant el conveni de col·laboració amb la Universitat Jaume I

Maquetació i disseny:

Llar Digital S.L.

Llicència Creative Commons BY-SA

Novembre 2020

Índex de continguts

Introducció: sobre mobilització i processos de participació 5

1. Abordatges teòrics sobre participació ciutadana 7

Una qüestió de protagonisme 7

Participació per invitació: participació regulada
i legitimitat de la democràcia 10

Participació per irrupció: l'emancipació social
i el paper dels moviments socials 11

Transformació social:
Incidència, Dissidència i Resistència 14

**2. Notes estratègiques sobre els processos de recerca-acció:
el coneixement i la comunitat..... 16**

3. Alimentar processos participatius: reptes, que no receptes..... 20

Esperant la participació des de les
administracions municipals 21

Iniciatives comunitàries i empoderament ciutadà
davant les administracions.....26

Potencialitats dels processos participatius
per al desenvolupament rural 29

4. Participació en temps de pandèmia 32

Noves vulnerabilitats compartida com a motor
de la participació 32

Participació des de casa: recursos de pantalla
i noves desconexions.....34

5. A mode de conclusió..... 36

Referències 37

Introducció:

sobre mobilització i processos de participació

El plantejament de les activitats en el marc del conveni de col·laboració entre la Conselleria de Participació, Transparència, Cooperació i Qualitat Democràtica i la Universitat Jaume I per al foment d'activitats en matèria de participació ciutadana i foment de l'associacionisme durant l'exercici 2020 es fonamentava en la necessària reflexió i anàlisis sobre la diversitat de processos de participació que existeixen en els quals l'administració pot jugar papers diferents. Partíem de com la participació sovint és entesa des de l'administració com un procés que s'inicia des del poder i que implica, parcialment o tangencial la ciutadania. La participació "per invitació" o, en el pitjor dels casos, "per concessió", no és, però, l'única participació. Hi ha altres partici-

pacions "per irrupció", que node manen permís i que alimenten processos d'emancipació col·lectiva que persegueixen objectius propis i que esdevenen pràctiques prefiguratives a través de les quals es transforma l'entorn i les condicions de vida.

Des d'aquesta premissa, a l'informe present abordarem, primerament, els fonaments teòrics de la participació i les seues modalitats diverses segons estiguen iniciades o no per l'aparell administratiu i institucional. En segon lloc, abordem les precaucions metodològiques necessàries per desenvolupar processos d'investigació-acció centrats en la comunitat. En tercer lloc, a través de l'anàlisi de les diverses experiències que hem monitoritzat (tant iniciades per les administracions com rebudes per

aquestes), desgranaren alguns dels elements clau que permeten sostenir i alimentar els processos de participació focalitzant en la rellevància d'aquestos per a l'entorn rural. La voluntat d'aquest informe és contribuir a la identificació dels elements que poden alimentar i dotar de sentit els processos participatius, tot tenint en compte que les anàlisis que se despleguen són fruit de la reflexió d'un treball de camp acotat en el temps i limitats en recursos. Les quatre experiències monitorejades, donada la seua naturalesa diversa, ens permeten plantejar algunes qüestions clau sobre l'impuls i manteniment dels processos de participació en funció de diverses variables: l'espai social des d'on naix l'impuls (administració / societat civil); la proximitat existent entre els objectius del procés i l'existència d'una necessitat (objectiva o sentida); el grau d'afinitat de la comunitat (major o menor conflicte d'interessos). Per últim, abordem com l'expansió de la pandèmia per COVID-19 amb el conseqüent confinament i les conseqüències en matèria d'increment de les precarietats (vinculades a l'atur, la incertesa, la por...) ha afectat la participació en diversos sentits i, especialment, les ambivalències

i contradiccions que presenta el món digital en els processos de participació.

1,

Abordatges teòrics sobre participació ciutadana

La participació ciutadana és un element central en els debats teòrics sobre la qualitat de la democràcia i els seus actuals processos de transformació. Si en les anàlisis teòriques es problematitza l'objectiu de la participació, les dificultats augmenten a l'anàlitzar experiències concretes que busquen articular les dinàmiques de la participació amb l'aprofundiment de la democràcia.

En aquest apartat, però, reflexionarem sobre dues grans tendències teòriques dintre de la participació ciutadana. En primer lloc, analitzem el ressorgiment d'un tipus de democràcia participativa en què el protagonisme resideix en les institucions. Després analitzem, una altra tipus de participació que atorga el paper actor a la societat civil.

Una qüestió de protagonisme

La majoria de les perspectives teòriques analitzades que aborden la participació ciutadana, atorguen el paper protagonista de la mateixa a la ciutadania. També ho fan les investigacions empíriques. Situant-nos en la societat espanyola, des de 2010 les investigacions qualitatives de el Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS), han assenyalat aquesta centralitat. Ara bé, és evident que una cosa és el protagonisme formal i una altra el paper real. La participació és un fenomen en el qual entren en relació les institucions polítiques i la ciutadania, a través de moviments socials, col·lectius o individualment. El que no està tan clar és que per definició la participació hagi, necessàriament, de col·laborar amb el govern o amb les institucions per a la presa de

decisions. Aquesta col·laboració situa a la ciutadania en un pla secundari. La ciutadania està doblement objectivada: com a col·laboradora i com a beneficiària.

Literalment, el concepte de participació fa referència a prendre part en alguna cosa. Com esmenta Pereda (2005), d'aquesta consideració es sol derivar que el plànol de el disseny i direcció de les macrointervencions socials és competència d'altres (polítics, professionals ...) i el que és propi dels ciutadans seria la participació per invitació (quan l'altre pren la iniciativa) o bé per irrupció (quan lluiten o pressionen enfront d'altres en defensa dels seus propis interessos). Distingir entre participació "per invitació" i "per irrupció", resulta d'utilitat a l'hora d'analitzar els canvis en les formes de participació ciutadana i política. Aquestes consideracions posen l'accent en una qüestió clau a l'hora de determinar les característiques i l'abast de la participació: la dels subjectes socials, tant de dret com de fet. Sembla obvi que si baixem del terreny dels principis a el dels fets socials, la participació adquireix caràcters diferencials segons qui l'exerceixen, en funció de quins objectius, amb quin grau d'autonomia i amb quin poder o marge de manio-

bra compten per aconseguir els seus objectius.

No cal recórrer a tots els muntatges justificatius que consideren la participació ciutadana com un fenomen que pot omplir el buit de la desafecció que la ciutadania sent per la cosa pública. En aquest procés es diferencia molt bé la legitimació electoral que sustenta la democràcia, que es vol esmenar amb la participació, de la pròpia participació ciutadana que no és font de dret. Determinar qui tenen el paper protagonista en els processos, comporta atorgar el protagonisme a la democràcia, un tema que desvetlla el component ideològic que hi ha darrere de cadascuna d'aquestes tendències. Del que es tracta és de dilucidar com es reparteixen els papers de subjecte i d'objecte en els processos de participació. Les tendències que es deriven de el punt anterior es poden agrupar en dos grans grups:

Taula 1. Tendències teòriques de la participació ciutadana

Tendència teòrica	Subjecte	Objecte
Regulador/dominador “des de dalt”	Institucions	Ciutadania
	Poder	Sociedad civil
		Participació
Emancipador/dominat “des de baix”	Ciutadania	Institucions
	Societat civil	<i>Poder</i>
	Participació	

Font: Ginés Sánchez et al. (2010)

Resulta evident que el subjecte és la democràcia existent. Però també resulta evident que els conceptes no són subjectes. Són les estructures socials / institucionals sobre les quals se sustenta el concepte de democràcia existent, les que constitueixen els subjectes. Ja hem dit que un dels principals arguments per explicar la participació ciutadana és que la ciutadania està allunyada de la política, de les institucions i de govern. El mateix argument diferencia la ciutadania de la institució política i ens mostra per on es mouen les contradiccions socials. En aquest sentit, Estat i ciutadania són elements reconeguts com a diferents. El reforçament de l'Estat no vol dir que la ciutadania estigui represen-

tada; per tant, en el repartiment dels papers que a cadascuna de les dues parts li correspon, trobarem una de les principals diferències pràctiques entre tots dos grups.

La participació no existeix en abstracte, sinó en un medi social condicionat, entre altres coses per una estructuració de les activitats econòmiques una institucionalització de la política i unes

ideologies o pautes culturals capaços d'impregnar la nostra forma de veure la vida i d'enfrontar els esdeveniments (Pereda, 2005)

Participació per invitació: participació regulada i legitimació de la democràcia

En primer lloc, hi ha un grup constituït per aquelles definicions de participació com una cosa relatiu a les institucions de govern; aquestes institucions són els promotors. Les institucions són el subjecte de la participació i la ciutadania i la pròpia participació són objectes i mecanismes per a la consolidació de la institució que promou la participació. Aquest tipus pot denominar regulador / dominador, ja que es basa en la regulació i formalització de dinàmiques per tal de perpetuar l'estabilització de el sistema de poder i de les institucions que ho fan efectiu (Ginés Sánchez et al., 2010).

S'entén aquí que la ciutadania i els moviments socials, a més dels processos de participació que generen, han de ser regulats i institucionalitzats perquè puguin desenvolupar-se en les fórmules reglamentaries existents. El procés es subjecta a la “Llei de ferro de l'oligarquia” (Michels, 1983), que fa moderar els discursos —la seva radicalitat— i elimina la possibilitat de tenir com a finalitat el canvi social, com a condició per a la seva organització. Aquesta mateixa organització és la que dona origen a la dominació dels elegits sobre els electors. Qui diu organització, diu oligarquia.

No obstant això, dins d'aquest tipus de democràcia participativa trobem un extens ventall d'experiències que mereixen una especial distinció. Es tracta, seguint a Gret i Sintomer (2002), de les distàncies polítiques i conceptu-

als entre les versions més radicals i transformadores de gestió participativa i altres versions més lleugeres i instrumentals. El primer aspecte que diferencia unes experiències d'altres és veure el sentit de la participació. Els casos de participació instrumental s'han estès una visió circumstantial, esporàdica i utilitària. L'objecte sobre el qual es convida a participar i es decideix té poques implicacions pràctiques; la participació social és més un additament per abaratir els costos de la gestió pública o recompondre la legitimitat i els nexes clientelars, que un dispositiu per estimular la construcció de subjectes socials. El segon aspecte està relacionat amb l'impacte real de la gestió. La retòrica de la participació ofega la seva efectiva posada en joc. No obstant això, els Pressupostos Participatius de Porto Alegre, per exemple, van constituir el contrast, ja que en ells el ple exercici de la democràcia va poder propulsar impactes reals i tangibles en la gestió de la vida social de la ciutat. Certs processos, tot i que s'iniciïn des dels governs —per invitació—, tenen efectes pràctics i no són simplement una virtut de la gestió municipal; són una virtut, sobretot, en el sentit que aquesta dinàmica de la gestió estableix

condicions per a la conformació de subjectes polítics que, a partir de l'elaboració pública de les seves mancances i necessitats, desenvolupen una experiència política que els constitueix com a tals (Gret i Sintomer, 2002). Apareix amb força la dimensió política de la gestió, o en altres termes, la vinculació entre gestió democràtica i ciudanització.

Participació per irrupció: l'emancipació social i el paper dels moviments socials

En el segon bloc se situen les tendències emancipadors / dominats que atorguen el paper actor a la ciutadania i als moviments socials. La participació seria una finalitat. Per tant, és a través de canvis en les estructures de poder i de les institucions com es pot garantir la participació de la ciutadania mobilitzada socialment. Cal preguntar quin lloc ocupen els moviments socials entre la resta de subjectes

de canvi social. Sztompka (1993) proposa una tipologia del canvi social on fa la distinció de les diverses formes en què el canvi social pot originar-se. Els canvis poden venir “des de baix”, en les activitats realitzades per grans masses cohesionades o “des de dalt”, en les activitats d’elits. Prenent aquest criteri, alguns canvis poden ser intencionats i altres poden sorgir com a efectes col·laterals.

La categoria número 4 descriu la situació en què la gent es reuneix i s’organitza amb la finalitat de produir un canvi. Tot depenent del grau d’organització, l’espectre abasta des multituds i revoltes espontànies, a moviments socials. L’adequada definició de moviments socials ha diferenciar-los dels altres agents que es poden incloure en aquesta categoria (la 4). Els moviments socials són col·lectius poc organitzats que actuen de forma conjunta i de manera no institucionalitzada, per tal de produir un canvi social. Tal com els defineix Touraine (2009), són “actors històrics”. “Són actors col·lectius, difusos i rupturistes amb respecte a l’ordre social, que pretenen fer valer altres formes de construir el nostre món-referència, i per tant, de satisfer les nostres necessitats” (Calle, 2009: 84).

Taula 2. Tipologia del canvi social

Intencionalitat de l’agència		Localització de la agència	
		Des de baix	Des d’alt
	Latent	1	2
	Manifest	4	3

Font: : Sztompka, P. (1993; 304)

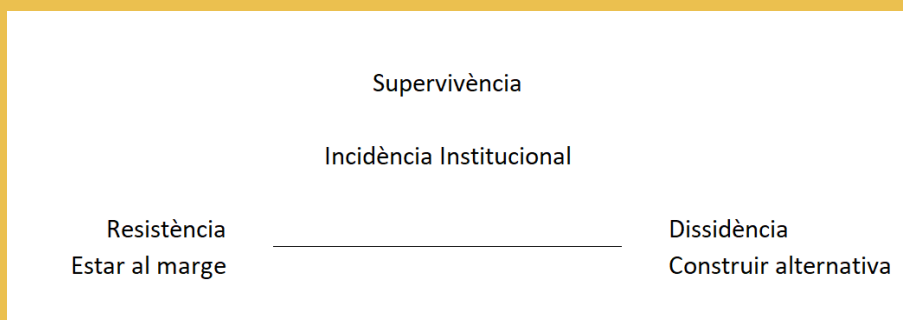
Della Porta i Diani (2006) aprofundeixen més en aquesta qüestió i troben un cert consens en la definició del que es pot considerar un moviment social:

- Xarxes informals d'interacció: els moviments socials són considerats com a xarxes socials formades per individus, organitzacions, grups, etc. [...] Aquestes xarxes procuren la circulació de recursos per a l'acció com informació, recursos materials, etcètera, i també marcs d'interpretació de la realitat, i creen les precondicions de la mobilització, afavorint visions específiques del món i estils de vida.
- Creences compartides i solidaritat: que una estructura pugui ser reconeguda com a moviment social passa pel fet que els seus components comparteixin creences i sentiments de pertinença.
- Acció col·lectiva centrada en els conflictes: els actors dels moviments socials han d'estar compromesos amb demandes polítiques compartides de canvi o oposició. Utilitzen formes d'acció política no convencional. Tot i la dificultat de definir aquesta idea, ha de quedar més o menys clar que els moviments socials no són organitzacions polítiques que fan servir canals institucionalitzats per influenciar políticament. A través dels moviments socials es pot donar vida a la democràcia real. En ells, per tant, es conté l'esperança de canvi, el ressorgir del reformisme i les ruptures emancipadores. El canvi "des de baix" és l'oportunitat d'escapar de la "lleï de ferro de l'oligarquia" i de fer reviure les fonts alternatives de la comunitat.

Transformació social: Incidència, Dissidència i Resistència

Finalment, com sosté a Subirats (2005), les organitzacions polítiques que apunten a la transformació social es debaten entre diferents alternatives que en ocasions es presenten com a excloents. Diferents corrents teòrics se centren a assenyalar que si es vol aconseguir incidència política i, per tant, canvi social, s'ha de treballar en i des de les institucions. Només així arribes a àmplies capes de la població i només així canvies realment coses. Per a altres, només és possible la transformació des fora de les institucions. Estar "dins", implica reforçar aquestes institucions, legitimar la seva manera de fer i d'actuar, una manera de fer i de fer que va perdent capacitat de transformació real. Des d'aquest punt de vista, no hi ha cap transformació dins dels estrets límits que marca el joc democràtic-mediàtic. I entre aquests, n'hi ha que simplement estan "fora", i practiquen la rebel·lia enfront de les institucions, i altres que tracten de buscar alternatives que visualitzin que una altra política és possible. És evident que fora de les institucions, les contradiccions internes disminueixen, però també és veritat que la capacitat d'incidència i de difusió d'idees i de missatges pot reduir significativament

Esquema 1. Tipologia de Transformació Social

Font: Subirats (2005)

La qüestió és saber si és possible treballar a la cruïlla d'aquestes diferents alternatives (Esquema 1), expressant la "resistència", la "rebel·lió" davant d'una realitat que se'ns presenta com l'única possible, construint "alternatives" a aquesta realitat, i pressionant i tensant a les institucions per "incidir" en les mateixes i aconseguir que modifiquin substantivament la seva manera de fer i d'operar (Subirtas, 2005). I això exigeix superar el debat sobre la democràcia participativa i la seva relació amb la democràcia representativa, com si només es tractés de complementar, millorar, reforçar una (la representativa) a través de la nova saba

que aportarà l'altra (la participativa). Si parlem de democràcia igualitària estarem probablement marcant un punt d'inflexió. I unirem innovació democràtica i política amb transformació econòmica i social. La igualtat de vot no ha resolt ni la desigualtat econòmica, ni la desigualtat cognitiva, ni la desigualtat de poder i de recursos de tot tipus. Si parlem de democràcia igualitària estem assenyalant la necessitat d'enfrontar-nos a aquestes desigualtats des d'un punt de vista global i transformador. I des d'aquesta perspectiva convindria analitzar i impulsar noves experiències i processos participatius.

2. Notes estratègiques sobre els processos de recerca-acció: el coneixement i la comunitat

Partim de la definició de Basagoiti i Bru segons la qual la participació s'entén com un "model de dinamització territorial orientat a l'organització de baix a dalt de la vida social proporcionant un marc adequat perquè la població aborde en el seu territori un procés de reflexió" (2002: 125) que impulse l'acció. Aquesta perspectiva implica que:

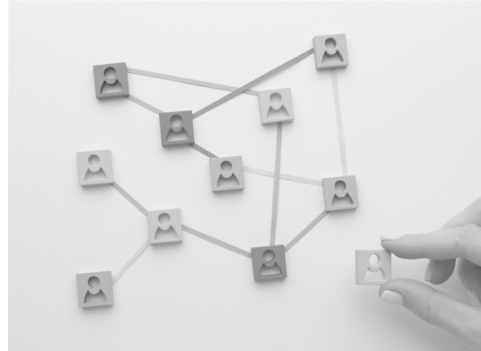
- Que les comunitats coneixen i saben de les seues problemàtiques i del tipus d'espai comunitari que volen construir. Per tant, són elles les que han de fixar els objectius i l'estratègia.
- Que la tasca de la recerca està orientada a acompanyar eixos processos, tot aportant el saber tècnic que puga ser interessant i rellevant per a les comunitats.
- Que la separació entre subjecte i objecte de la investigació s'esvaeix (Moreno Pestaña i Espadas Alcázar, 2009) per raons epistèmiques i etico-polítiques.

Així, l'ús de metodologies participatives basades en la comunitat es fonamenta en la voluntat de generar coneixement sobre les pròpies maneres de coneixement i acció dels grups o comunitats, tot tenint en compte les seves necessitats, processos i perspectives concretes (Cornwall i Jewkes, 1995). La involucració dels col·lectius com a participants de l'acció és clau. Són les comunitats les que doten de sentit els processos de recerca perquè el coneixement que s'obtinga puga ser útil per assolir els seus objectius.

D'acord amb Motta, l'objectiu de les metodologies participatives consisteix a transitar d'una crítica negativa basada en la recerca realista, que li confereix a la investigadora el poder per a interpretar les posicions dels grups (reproduint així la divisió del treball: els moviments fan la tasca mentre que la investigadora interpreta) a una crítica positiva en la qual es produeix un intercanvi de sabers i s'emfatitza la producció de coneixement des de la base ('bottom-up'). No estaríem, doncs, davant una recerca que preval l'abstracció individual sobre la lògica dels moviments socials que universalitza i sistematitza, sinó davant un procés de reflexió crítica col·lectiva que és relacional i immanent (Motta, 2011). Les metodologies participatives es veuen reforçades per la crítica epistemològica postcolonial (Mohanty, 2003), les polítiques de localització (Haraway, 1991) i les crítiques feministes a la ciència (Hardin, 1987).

És la dimensió epistemològica la que dota de particularitat a la recerca participativa basades en la comunitat. Qualsevol mètode pot ser susceptible de ser utilitzat sempre que es mantinguin uns principis, com ara: la transparència del procés de re-

cerca per a les comunitats amb les quals es treballa; i la gestió de les relacions de poder intrínseques als processos de recerca. No hi ha unes tècniques específiques per a la investigació-acció participativa malgrat que hi ha algunes estratègies metodològiques vinculades a la construcció del coneixement des de la comunitat que resulten especialment interessants (Francés et al., 2015). Les tècniques concretes han de desenvolupar-se i dissenyar-se al ritme del procés, sempre amb finalitats pragmàtiques concretes d'acord amb les necessitats dels grups. És per això que la presència i relació de les persones que acompanyen els grups com a investigadores, ha de ser continuada i de confiança. Aquest element ens porta a reflexionar necessàriament sobre la posició de les persones que acompanyen els processos i fan recerca comunitària, sovint en una posició en el vast enmig

entre “externa” o “interna” ja que, si bé sovint no formen estrictament part de la comunitat, sí poden compartir els objectius, els punts de vista i fins i tot les experiències i vivències de la comunitat (des del punt de vista identitari, geogràfic/territorial, de condicions de vida...) (Kerstetter, 2012).

Cal remarcar que el treball de recerca-acció comunitària suposa que la implicació de la recerca no es fa sobre les comunitats sinó amb les comunitats: aquelles persones que habitualment esdevenen objectes de la recerca acadèmica esdevenen subjectes que, de manera activa i cooperativa, contribueixen i formen part del procés de recerca: definir objectius, preguntes de recerca, disseny de la investigació, producció i recollida de dades i anàlisi.

D'acord amb el Urban Publications Committee (2015: 4), els principis bàsics de la recerca-acció basada en la comunitat inclouen:

- Centrar la comunitat com a unitat d'anàlisi —comunitat que pot ser definida des del punt de vista geogràfic i territorial, identitari, d'interés, de valors, o de condicions compartides de vida)
- Cal reconèixer les comunitats com a conjunts complexos d'individus, organitzacions i xarxes amb una gamma d'actius, preocupacions i punts de vista. Els investigadors basats en la comunitat busquen donar suport o ampliar estructures socials i processos socials que contribueixen a la capacitat dels membres de la comunitat per treballar junts.
- Treballar per a la plena inclusió de socis comunitaris en totes les fases del procés de recerca. La inclusió no significa que tots els participants tinguin el mateix paper, ni tampoc els investigadors ignoren els coneixements especialitzats. Més aviat, la suposició és que la investigació cooperativa multi-perspectiva fomenta la participació, enforteix el procés de recerca i enriqueix els resultats.
- Vincular el coneixement i l'acció a benefici mutu. Açò no significa que acció i coneixement estan en totes les fases del procés.

- Admet una transferència recíproca de coneixements, habilitats, capacitat que atengui les desigualtats socials i l'empoderament, tot generant comunitats de pràctica o comunitats d'aprenentatge.
- Els projectes de recerca-acció de base comunitària remarquen la sostenibilitat i acumulació de l'aprenentatge.

La definició de la comunitat esdevé capital perquè identifica i delimita les persones participants i ajuda a la definició dels objectius. La investigació-acció comunitària destaca per la seua dimensió pragmàtica, per la seua voluntat de transformació social. És per això que la lògica participativa que ens interessa explorar és la que està arrelada a una comunitat que té la intenció de modificar el seu context. És la dimensió de la “demanda/objectiu” en la seua dimensió més pragmàtica on la participació pren el seu màxim rendiment. En aquest sentit, trobem que hi ha certs espais privilegiats en què els processos participatius poden arrelar: aquelles col·lectivitats i comunitats que estan travessades per una mateixa problemàtica, necessitat o

demanda social i que tenen una fàcil articulació sectorial (demandes d'habitatge, intervencions urbanes, adquisició de serveis públics...). En aquest sentit, les comunitats rurals tenen, a priori, unes condicions especialment proclius per aprofitar-se'n de les lògiques de la investigació-acció comunitària. Primerament, perquè la variable territorial/geogràfica facilita la delimitació de la comunitat. Segona, perquè les lògiques als espais poc densos faciliten el desplegament de la participació, moltes voltes de manera informal, donada la proximitat entre qui administra i qui es administrat. En tercer lloc, perquè tal i com desenvoluparem més endavant, les condicions socials de la ruralitat estan travessades per desequilibris territorials i, per tant, l'establiment de fites i objectius conté una visió de transformació del seu entorn d'una manera més directa.

3. Alimentar processos participatius: reptes, que no receptes

Si hi ha algun consens en el moltíssim coneixement científic que s'ha produït sobre processos participatius és la manca d'estratègies infal·libles ni receptes a aplicar. Els processos de participació són singulars i, en cada cas, s'articulen en funció de la base comunitària, les necessitats i els objectius. La perícia metodològica no rau en conèixer i aplicar mètodes com a receptes sinó en adequar els procediments i les estratègies per generar coneixement a la realitat comunitària i, per suposat, a l'objecte d'investigació-acció. Quan els processos funcionen —per funcionar entenem que se sostinguin en el temps i que generen un coneixement pragmàtic que permeti la millora col·lectiva i la millor presa de decisions—, aquests pareixen orgànics, és a dir, que han pres una forma que és la més ajustada a la realitat: perquè s'adapta a

la concreció de sabers existents i a les relacions preexistents, perquè travessa els elements nodals de la problemàtica/aspecte social a transformar, perquè genera unes dinàmiques relacionals riques i còmodes.

En aquest apartat plantejarem algunes qüestions clau sobre l'impuls i manteniment dels processos de participació fruit de l'anàlisi de les accions de participació portades a terme durant 2020 en funció l'espai social des d'on naix l'impuls: administració / societat civil. Per a les dues tipologies repassem la forma que prenen els diversos reptes per al sosteniment de les comunitats: la proximitat existent entre els objectius del procés i l'existència d'una necessitat (objectiva o sentida); el grau d'afinitat de la comunitat (major o menor conflicte d'interessos) i la dimensió afectiva i emocional.

Esperonant la participació des de les administracions municipals

La incorporació de la participació com a “assignatura pendent” en les administracions públiques —a partir del canvi governamental generalitzat al País Valencià al 2015 ha suposat l’inici d’una etapa d’impuls de les polítiques de participació ciutadana davant la desafecció política generalitzada i la desconfiança en el sistema polític, els partits i les persones que fan política de manera professional. El qüestionament dels límits de la democràcia representativa obren la pregunta ¿com es pot impulsar la participació de la ciutadania des de les institucions?

Efectivament les dificultats i barreres són moltes. Les administracions locals estan dotades de marc legals de participació (de lleis a reglaments) que històricament han estat desateses. També els mecanismes tradicionals de participació associativa (consells sectorials i associacions de barri i veïnals, molt actives als anys 80 (Sáez i Muñoz, 2008) van

deixar de funcionar, molt sovint ocupats (via el reglament) per representants de partits i associacions.

De la mateixa manera que passara en altre moment amb les polítiques de igualtat, la participació s’ha incorporat als ajuntaments a través de àrees específiques, que componen o no regidories pròpies. La manca de transversalitat, doncs, és un dels principals reptes. Seguint Solá i Casellas (2004), la participació no [deuria] està[r] al mateix nivell que la resta d’àrees sinó que es una manera de treballar, un mode de tractar amb la ciutadania i d’apropar les activitats municipals a la vida i les demandes ciutadanes. Per tant, la participació se situa en el nivell metodològic i hauria d’impregnar de metodologies participatives a la resta de regidories.

Des d’algunes perspectives es considera necessària la renovació dels marcs administratius i legislatius per permetre incorporar canvis que propicien el debat col·lectiu (Zapata, 2016: 83). Per a d’altres, els marcs normatius (reglaments de participació ciutadana) s’han d’entendre com un marc que permet que la participació siga possible (Solá i Casellas, 2004) però son mani-

festament insuficients sense la voluntat política d'estimular la participació. Resulta evident que quantes més fórmules de participació i canals existisquen de manera formal —i es promocionen i doten de sentit— més possibilitat hi ha de que s'usen i que esdevinguen estímuls a la participació. Ara bé, sense desenvolupar una cultura participativa, un canal concret té poca capacitat de canvi. Els canals són eines necessàries però no la finalitat de les polítiques de participació. Les anàlisis sobre les polítiques participatives del País Valencià (Grau i Montalbá, 2019) han posat de manifest la inconsistència en el concepte de participació que s'usa i els límits d'usar la participació ciutadana com a objectiu polític.

Les metodologies participatives continuen sent vistes com un entrebanc a l'acció finalista de l'acció municipal que dilata els

temps de presa de decisions i complexitza els processos que, a més a més, estan subjectes a exercicis pressupostaris i rigideses administratives. La flexibilitat pròpia dels processos participatius entra en conflicte amb l'aparell tecnico-burocràtic per al qual, moltes iniciatives i processos els desborden des de baix i, per tant, són coartats des de dalt.

Donades les dificultats, no és d'estranyar que la participació aparega en l'àmbit municipal de manera testimonial, per cobrir expedient i a partir d'experiències que remeten a la democràcia del vot. Hi ha, però, resistències a obrir els processos participatius per tal que efectivament puguen tenir una qualitat deliberativa i estiguin orientades a la millora col·lectiva.

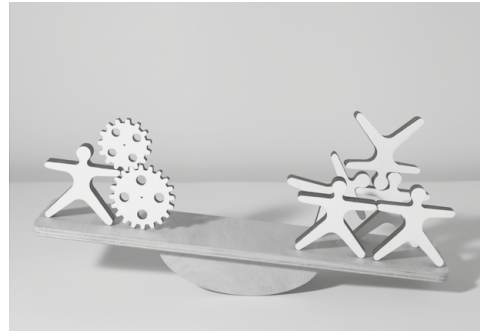
No en va, en l'experiència d'acompanyar processos iniciats a demanda de les administracions públiques municipals, apareixen els principals entrebancs en relació a la qüestió de les dinàmiques de poder que veurem tot seguit: les reticències a perdre el control del procés de participació; les resistències a obrir la participació més enllà del grup motor i la sobrecàrrega de

sentit atorgada a conflictes passats i/o presents.

Impulsar un procés participatiu constitueix una decisió de certa desposseïció: quan una administració decideix practicar la participació accepta, en diferents graus, que la presa de decisions (que, com, quan i per a què) deixa d'estar en mans úniques de personal tècnic i polític i passa a ser patrimoni ciutadà, col·lectiu i comunitari. Suposa estar obert i ser permeable al que ocorre durant el procés i responsabilitzar-se del mateix. Aquesta pèrdua de poder, no obstant, té diverses contrapartides que l'administració pot capitalitzar, com ara assegurar-se que les decisions a executar estan consensuats i, per tant, rebran més adhesió per part de la ciutadania. D'altra banda, i en un sentit menys 'electoralista', el consens assegura que les decisions a executar satisfan les necessitats i estan d'acord amb les demandes ciutadanes.

Una vegada vençuda aquesta resistència i acceptat l'interés de desposseir-se de poder, pot sorgir la resistència a obrir el grup motor. Als processos participatius iniciats per l'administració es considera adequat que l'elaboració del projecte (delimitació

de l'objecte d'estudi, determinació d'objectius, subjectes inicialment implicats, pla de treball, etc.) siga fruit del debat amb la major part d'actors als que siga possible consultar inicialment i implicar en la investigació. Seguint Montañés i Martín (2017), la constitució d'un grup motor que siga un grup expert convivencial —és a dir, que conega el territori, els agents, etc.— i que pugui informar els investigadors i investigadores sobre la comunitat.

És tasca d'aquest grup motor iniciar el procés, fer una primera anàlisi de la qüestió i identificar actors clau. El risc, però, rau en resistir-se a anar més enllà d'un grup que, en efecte, és un grup natural que no s'emmarca dins de les lògiques de la participació sinó de les xarxes expertes i tècniques. Vèncer aquesta resistència passa per la necessitat de reivindicar que la ciutadania disposa d'un saber que el grup

motor desconeix, que la ciutadania té idees i iniciatives que estan travessades per les posicions estructurals i les subjeccions que tenen. Qualsevol anàlisi, investigació i procés a partir del qual obtenir un coneixement per prendre les millors decisions possibles, radica en la inclusió dels diversos punts de vista, experiències i situacions respecte l'objecte d'investigació-acció.

Obrir les xarxes i deixar pas a la participació pot generar, en última instància, reticències respecte conflictes passats o potencials, neguits o pors a que algunes individualitats —lideratges o persones amb certa rellevància social— puguen capitalitzar els processos participatius. Malgrat que aquesta possibilitat existeix, les dinàmiques de participació inclouen als agents com a persones afectades i individualitats que aporten i despleguen sabers que retroalimenten el procés.

En altra dimensió d'anàlisi, les iniciatives que provenen de l'administració es troben amb la complexitat afegida de decidir o identificar quin és l'àmbit sobre el qual s'ha d'investigar i actuar, és a dir, el de la definició de l'objecte de la participació. Així, el que per a l'administració pot representar una problemàtica o un assumpte rellevant —o no, i per això el 'cedeix' a la participació— potser no constitueix un aspecte rellevant per a la ciutadania. Perquè la rellevància social i comunitària de l'objecte és un dels aspectes clau per impulsar i mantenir viu un procés. Rellevància significa ací que tinga efectes sobre la

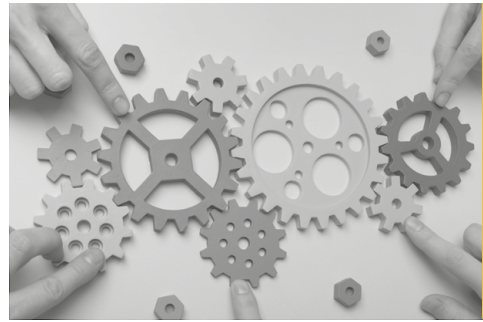

ciutadania en quant a accés a recursos, millora del seu benestar i/o oportunitats, increment de la qualitat de l'entorn, etc. Que el per a què de la participació siga significativa, la qüestió sobre la qual desplegar la recerca i la acció i en la qual gastar energies ha de pagar la pena. Les persones que brindaran el seu temps, dedicació i treball al procés de participació ho faran en al mesura que se senten travessats per l'objecte.

En un segon nivell, la vaguetat o indeterminació de l'objecte també pot suposar un problema. Els processos han de tenir fites concretes que puguen calendaritzar-se en el temps i que siguen indicatives d'un bon funcionament i ritme en el qual no s'està perdent el temps. Aquest és el fantasma i la penyora que es viu a molts espais on es considera que "s'ha cremat la participació" (usat amb aquests termes per informants tècnics i polítics), fent referència a episodis diversos de crida a la participació/col·laboració a persones concretes i/o col·lectius per encetar processos que no van enlloc. La consecució de fites no es relaciona amb una naturalesa finalista (que si pragmàtica) de la participació. No és important només la finalitat sinó

el procés, però per al procés és important aconseguir objectius i avançar en les fases.

Aquesta darrera dimensió entronca amb la qüestió clau dels afectes. Pensar i sentir, diu Jasper (2011), van en paral·lel: són processos interactius d'avaluar i interactuar amb els nostres mons. En els processos de participació els afectes en relació

a l'objecte i en relació al procés esdevenen clau per poder alimentar i sostenir-los. La afectivitat, però, pot ser negativa o positiva cap a l'objecte i el disseny de la participació ha de tenir en compte la reactivitat dels agents implicats. L'espai dialògic en el qual la ciutadania pot expressar-se i sentir-se escoltada, respectada i valorada ha de generar una dimensió plaentera de la participació que pugua contrarestar els costos (en temps, esforç, treball i implicació).

Iniciatives comunitàries i empoderament ciutadà davant les administracions

En el cas de la participació ciutadana que s'inicia des de baix, assistim a un procés d'empoderament ciutadà que decideix, sense demanar permís, mobilitzar-se davant d'una situació determinada. Com establíem en la mateixa introducció, la participació pren forma en un ventall molt ample de formalitat. Les comunitats, bé delimitades territorialment (barri, districte, poble), bé delimitades per la temàtica (escola, serveis públics, drets i llibertats, justícia social...), s'organitzen i prenen decisions de manera quotidiana i transformen les seues realitats. En alguns casos hi ha estructures reconegudes i legitimades pel sistema (associació, consell escolar, etc.). En molts altres casos no. En alguns hi ha una subvenció darrere a partir de la qual s'exerceix un doble joc: dota de recursos (de poder) i esdevé dispositiu de control (custòdia, controla, ava-

lua...) que aprofundeix la lògica de saber-poder. En molts altres hi ha autogestió.

L'empoderament ciutadà tampoc està exempt de reptes que coincideixen amb les dimensions que hem anat relatant en l'epígraf anterior però que prenen diferents formes. Utilitzem un concepte tan sobreutilitzat i buit de significat en la cultura popular com l'empoderament perquè considerem que, en el terreny dels moviments socials i la participació política, sens dubte es tracta d'un procés en el qual la ciutadania pot prendre consciència de la seua capacitat d'incidència política per a la transformació del seu entorn al temps que es dota de recursos —sabers pràctics— i enforteix la xarxa i els nodes d'acció. La participació suposa un procés d'aprenentatge col·lectiu que genera estratègies.

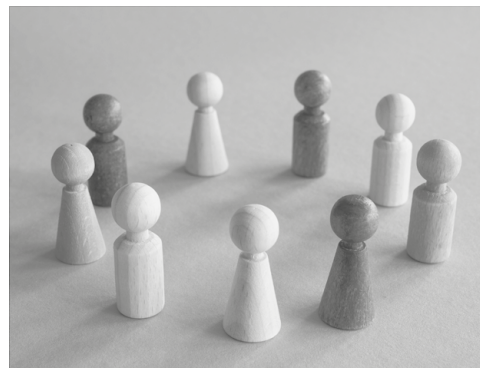
En el cas dels moviments des de baix, el context de sorgiment de les iniciatives és l'aspecte fonamental: la motivació per engegar un moviment parteix de la detecció d'una necessitat compartida, d'una mancança d'una carència que s'interpreta com a fruit de les desigualtats i injustícies social. La clau de l'èxit de l'activació i manteniment de les

iniciatives populars no es altra que la voluntat de transformació d'una realitat que té, al davant, algú a qui reclamar: una administració, una empresa, una organització. Amb l'esperit de les associacions veïnals centrades en la reclamació de serveis per als barris al anys 80, la millora de l'entorn i les lluites locals i localitzades continuen sent altament fructíferes.

Tornem, doncs, a la importància de la delimitació del objecte. Resulten més eficaces i constructives les mobilitzacions per aconseguir un determinat servei o per alterar un element del paisatge urbà concret que no les mobilitzacions contra el canvi climàtic o per la igualtat. Si bé aquestes darreres apunten a la dimensió simbòlica i la consciència ciutadana, les que persegueixen finalitats concretes tenen més potencialitats per fructificar. La delimitació d'un objectiu que pugui ser abastable, accessible i que, a sobre, siga important per a la comunitat, és clau per apuntalar el moviment.

Des de baix, hi ha pocs riscos en perseguir finalitats que no siguen rellevants per a la comunitat. Aquesta és una potencialitat que no té la participació des de les administracions, doncs als

processos "bottom up", la definició de l'objecte es fa des de i per a la comunitat i, si es planteja, és fruit de la seua rellevància. Per necessitat objectiva o sentida entenem l'objecte que entrebanca la vida quotidiana, que es viscut com injustícia i que afecta una col·lectivitat. Les iniciatives contra els processos d'exclusió social i pobresa, contra l'empobriment, contra l'explotació que afecten poblacions, col·lectius i comunitats vulnerabilitzades, més exposades a precarietat i/o precaritzades. Els escenaris de necessitats, precarietats i vulnerabilitats compartides poden activar els processos de mobilització social (Butler i Athanasiou, 2013; Butler, Gambetti i Sabsay, 2016; Martínez, 2019).

Si bé la participació tradicionalment ha estat entesa, dintre de les teories dels moviments so-

cials, com una activitat, pensada, racional i que respon a interessos i oportunitats polítiques (Ginés et al, 2012; Benford, 1997; Goodwin, Jasper i Polletta, 2001, Tarrow, 2004), passem a entendre la participació com a una manera de salvar precarietats des de la lògica de les polítiques de redistribució (Fraser, 2011).

D'altra banda, també contra les teories que entenen els processos de mobilització com a activitats fonamentalment racionals, en els últims 20 anys s'ha revaloritzat el paper de les emocions en els processos amb els quals un moviment s'inicia i se sosté en el temps (Carragee, 2019; Jasper, 2011). La dimensió afectiva i social de la participació ha estat destacada com un dels elements centrals que activen i motiven la participació a través de la trobada amb grup afí i que esdevenen centrals per al manteniment dels grups. La construcció del col·lectiu, del moviment, de la associació s'ancora tant en la dimensió racional com en l'emocional i la trobada amb els i les altres, l'establiment de relacions i la generació d'afectes i de relacions. Benski i Langman (2013: 3) reprenen la màxima de Melucci "no hi ha cognició sense emocions" per remarcar com

la constel·lació d'emocions impregnen tant el sorgiment i impuls del moviment, així com el manteniment i la delimitació dels objectius.

L'activació comunitària a través dels grups naturals (Valero, 2008) com ara famílies, amics, companys i companyes d'oci, veïnat, grups d'afinitat té l'avantatge d'estar construïts des de l'element relacional humà, i no un des de la relació associativa que, a més, troba amb facilitat espais d'encontre (del mercat a la plaça). L'activació del sentiment de pertinença d'un moviment ciutadà passa per activar moltes estratègies de densificació de les xarxes i els nodes i, apel·lant a la dimensió afectiva, la narrativització dels moviments dota d'un sentit, d'una articulació mítica a l'empresa comuna. Per narrativització ens referim als elements simbòlics que envolten el procés i que poden contar, explicar, el que fan i el que son i dibuixar cap a on van. Tan insignificant a priori com dotar-se d'un nom i generar una història pròpia és un símptoma de que el procés té un recorregut. La narrativització s'inicia en la gestació del moviment, l'explicitació dels motius, les principals fites assolides i la clarificació dels obstacles i

entrebancs viscuts, així com els modes i les estratègies per mantenir el moviment.

Un element de desarticulació dels moviments és mancar d'estratègies per resoldre els conflictes dins del moviment i, sobre tot, amb l'encarnació del poder o l'administració en la consecució dels objectius. És per això que l'assistència i acompanyament a col·lectius des de la recerca-acció comunitària ha de focalitzar-se en millorar les estratègies organitzatives per incrementar els recursos de l'organització per assolir els seus objectius, espacialment en els col·lectius amb menor capacitat d'incidència política (Carragee, 2012; Ryan i Jeffreys, 2012). La recerca col·lectiva sobre l'objecte es el gran garant de la consecució dels objectius: sabem què volem i com es pot fer.

Potencialitats dels processos participatius per al desenvolupament rural

El territori valencià es caracteritza per uns desequilibris profunds entre les zones d'interior i de muntanya i la costa. Aquesta forma de poblar el territori deriva d'un arrossegament de polítiques territorials sobre els serveis públics que afavoreixen la concentració en les zones de costa mentre entrebanquen les oportunitats de les zones d'interior (Nova Ruralitat, 2019). Les polítiques que havien de compensar aquestes desigualtats s'han esforçat habitualment en posar l'èmfasi en la qüestió econòmica i laboral. Si bé aquesta juga un pes important en els desenvolupaments, cada volta sembla més evident la necessitat de cuidar els entorns més estrictament socials. I és en aquest on els serveis públics han anat abandonant els espais rurals, doncs durant dècades s'han desmantellat diferents serveis amb el criteri poblacional (numèric) com a indicador sacra-

litzat per a la dotació de serveis. Aquesta dinàmica ha estat afeblint les possibilitats de dinamització a amples zones del territori, tot havent de remar a contracorrent dins un model de restricció d'oportunitats al municipis rurals i de majors possibilitats a les ciutats més grans, tant de l'estat com de fora d'Espanya.

Si bé el model de retallades als serveis públics afecta ciutats i pobles, la manca d'oportunitats i de pèrdua poblacional als pobles fa més crítica la seua viabilitat social. Als darrers anys, l'efecte immediat i sagnant és l'èxode juvenil. Però de manera crucial aquell que impedeix generar un escenari vital atractiu a les joves qualificades.

Amb un panorama de serveis públics minvants, aquesta descapitalització social continuada (quantitativa però també qualitativa) fa més crucial qualsevol iniciativa de dinamització social de la societat civil. La capacitat de teixir xarxes i voluntats per al desenvolupament dins un poble o una comarca es revela com a clau de volta per, al menys, un parell de motius. En primer lloc, per alinear col·lectius amb un objectiu comú que pugui reconduir el futur d'aquell poble o territori. I, en segon lloc, per la capacitat de reivindicar els serveis públics necessaris per al desenvolupament d'una vida digna, tot defensant drets de ciutadania menystin-

guts a amples zones menys poblades del territori valencià.

A més a més, aquest processos s'estan manifestant com una font d'apertura cap a noves formes de gestió, d'organització o de resposta en l'execució davant de reptes socials. Així, el concepte d'innovació social pren forma a través de processos participatius on es poden identificar fórmules d'acció d'interés per a la sostenibilitat social dels territoris, d'una banda. Però també, d'altra banda, com a models on l'administració s'haurà de fixar per dotar de serveis efectius a la població rural.

L'alimentació de processos participatius heterogenis i diversos, més enllà de l'interés més pragmàtic per a pobles i territoris conté una conjugació de models de vida col·lectius a preservar per al futur global. La importància de la diversitat global, de donar resposta des d'innumerable formes de fer als reptes del planeta, és una de les reivindicacions front a una globalització estandarditzadora que redueix les possibilitats de reacció (Tomás, 2020).

El sorgiment en els darrers anys de col·lectius i iniciatives a la ruralitat tant des de dalt com des de baix centrades en alimentar

processos de participació són simptomàtics de com poden aprofitar les potencialitats de la participació. Parteixen de la situació de desfavoriment respecte les àrees concentrades que permeten identificar-se com a col·lectiu afectat i establir i delimitar uns objectius concrets: recuperació de serveis públics, establiment de nous recursos econòmics i socials per a la població, millora de les connexions, legislació específica contra processos de deteriorament de la qualitat de l'entorn... Demandes concretes que gaudeixen d'un alt grau de consens (independentment d'on provinga la iniciativa) la consecució de les quals suposa un benefici per a les comunitats.

4. Participació en temps de pandèmia

Noves vulnerabilitats compartida com a motor de la participació

La situació generada amb l'expansió de la pandèmia sanitària per coronavirus COVID-19 ha posat de manifest dues realitats: les conseqüències de la crisi ecològica i del model de desenvolupament capitalista depredador i les profundes asimetries globals i desigualtats per enfrontar la crisi sanitària que connecta amb la crisi ecològica, social i política (Bringuel i Pleyers, 2020). La pandèmia tindrà (i ja està tenint) unes conseqüències encara impossibles de mesurar i calcular en matèria d'intensificació de la precarietat i les necessitats.

Als ERTES, acomiadaments per tancament de negocis i finalització de contractes per servei i obra, desaparició de l'economia basada en el contractes precaris i l'economia submergida del sector serveis, etc. se li suma l'evidència de la marca de xarxes social en un temps pandèmic retolat amb el lema de 'distància social'. Una distància social prescrita que preconitza i reivindica l'isolament social i comunitari com a estratègia per lluitar contra la pandèmia. Un contra lema es proposà des de nombroses organitzacions socials: *physical distance, social solidarity: not social distance*. Una crida a la reflexió sobre el component ideològic del concepte distància social que prenem com a punt de partida per a l'anàlisi d'algunes iniciatives comunitàries i d'enfortiment del teixit social emergides durant el període de confinament.

Seguint Della Porta (2020), “front les manifestes insuficiències de l'Estat i, més encara del mercat, les organitzacions dels moviments socials es constitueixen —com ocorre en tost els països afectats per la pandèmia— en grups de suport mutu, tot promovent l'acció social directa d'ajuda a les persones més necessitades. Així doncs, produeixen resistències en respondre a la necessitat de solidaritat” (Della Porta, 2020: 177). Els escenaris de necessitats, precarietats i vulnerabilitats poden activar processos de mobilització social (Butler i Athanasiou, 2013; Butler, Gambetti i Sabsay, 2016; Martínez, 2019). Tal i com explicaven Benksy i Langman (2013), la participació permet combatre sentiments com la por, l'aïllament o la vergonya i, afegiríem que, en temps de pandèmia, de temor a emmalaltir i de incertesa davant el futur.

Las xarxes de suport, les caixes de resistència i l'increment dispositius d'emergència gestionats de manera comunitària com repartiment d'aliments i productes bàsics s'han multiplicat, en alguns casos sobre moviments preexistent i en altres com a noves iniciatives que tracten de donar resposta a la pandèmia. No obstant, no estem va-

ticinant que el coronavirus haja portant un esclat de solidaritat. De fet, juntament amb aquestes iniciatives, també s'han intensificat les mobilitzacions més conservadores, hem assistit a la multiplicació d'expressions de racisme i classisme i, mentrestant, les grans fortunes globals han incrementat el seu patrimoni, així com les gran corporacions i els Estats han aplicat mecanismes de control i disciplinaris. Remarquem que no estem preconitzant una mirada optimista sobre les oportunitats de participació del coronavirus, sinó que les experiències analitzades ens donen peu a emfatitzar com la dimensió de la vulnerabilitat i les emocions esperona la participació pro justícia social.

L'estabilitat de les xarxes de suport mutu que s'iniciaren ha estat molt volàtil i difícilment podem considerar que constitueixen nous vectors de parti-

cipació organitzada amb capacitat de delimitar objectius polítics que logren transformar l'entorn. No obstant, es fa evident la seua dimensió pragmàtica. Lesley Wood (2020) afirma que els moviments socials durant la pandèmia esdevingueren serveis essencials. No hi ha dubte que exerciren un paper fonamental en el sosteniment vital i emocional de les comunitats més vulnerables.

Participació des de casa: recursos de pantalla i noves desconexions

La distància física obligada va desmantellar les dinàmiques de participació que estaven en marxa. El confinament va alterar programacions, assemblees, tallers i trobades de base comunitària i col·lectiva que van haver-se d'encabir en la dimensió plana de la pantalla. Si bé fa molt que els cants d'una suposada "democràcia digital" van ser apaivagats davant l'evidència que la dimensió tècnica no era

sinònima de "participativa" (en el sentit que hem desenvolupat al llarg de l'informe).

En el cas de les quatre experiències monitoritzades, trobem que l'activitat telemàtica a través de videoconferències, xats de telefonia mòbil i ferramentes tecnològiques col·laboratives ha tractat de substituir la dimensió presencial. També és cert que la videoconferència assembleària té problemàtiques afegides si no ha una moderació col·lectiva: minimització del torn de paraula, respecte escrupolós al torn de paraula, consignes per indicar que s'ha acabat d'expressar la idea... Aquestes constriccions comunicatives no són espacialment dolentes si es tracta d'una trobada de caire més executiu (seguiment, aprovació, control, exposició...) però si dificulta l'establiment de diàleg i discussió, fonament bàsic de la participació.

La pandèmia ha interromput el processos ja iniciats, ha moldejat i relentitzat altres i, també se n'han iniciat de nous amb una dimensió comunitària deslligada del territori i la trobada. De manera telemàtica la participació ha seguit i els processos s'ha retroalimentat. Ara bé, la dimensió plaentera de la trobada

participativa ha sofert considerablement. La dimensió lúdica, artística i poètica de la participació ha sigut molt més difícil de trobar a les pantalles.

Les exclusions associades a la bretxa digital, no tant en qüestió de cobertura i accés, sinó pel

que fa al capital digital i, per tant, a la diversitat d'usos i a l'aprofitament dels recursos tecnològics, s'han fet evidents. I les exclusions evidents en els processos participatius han intensificat les vulnerabilitats associades a l'aïllament social.

5 ■ A mode de conclusió

Abordar la participació exigeix ressituar les administracions públiques no sols com a impulsores de participació sinó també com a receptores d'iniciatives comunitàries que desenvolupen processos de transformació social. A més de millorar els canals de participació i les estratègies per encapçalar processos, les administracions també han de treballar per no entrebancar les iniciatives comunitàries i posar els mitjans a disposició de la ciutadania per tal que les propostes i demandes esdevinguen objectius polítics.

Les demandes de transformació social comunitàries generen coneixement encarat a l'acció que és de gran valor per implementar o millorar les polítiques públiques. Un coneixement ric i heterogeni, que parteix de les experiències i situacions diverses de les persones que formen part de la comunitat.

Des de baix i des de dalt, els elements centrals de la participació rau en la concepció delimitació de l'objecte d'investigació, la delimitació dels agents de la participació des de la lògica afinitat-parts en conflicte, i l'aspecte plaenter i lúdic de la participació.

La necessitat de transformació social, és a dir, la rellevància de l'objecte, impulsa a participar de mode que una vulnerabilitat compartida pugui ser salvada o revertida a través del procés de recerca-acció.

La ruralitat, allunyada tradicionalment dels grans esclats disruptius i de les protestes ciutadanes, esdevé un espai crucial on desenvolupar iniciatives de participació comunitària tant des de les administracions com des de la societat civil per tal que revertir els desequilibris territorials.

Referències

- Basagoiti, M. i Bru, P. (2002). Mira quien habla. El trabajo con grupos en la IAP. En Villasante, Montañez y Martí. *La investigación social participativa. Construyendo ciudadanía*. Mataró: El viejo topo.
- Benford, R. (1997). An insider's critique of the social movement framing perspective. *Sociological Inquiry*, 67, 409-430.
- Benski, T. i Langman, L. (2013). The effects of affects: The place of emotions in the mobilizations of 2011. *Current Sociology*, 61(4), 525-540.
- Butler, J. i Athanasiou, A. (2013). *Dispossession. The performative in the political*. Cambridge: Polity Press.
- Butler, J., Gambetti, Z. i Sabsay, L. (eds.) (2016). *Vulnerability in Resistance*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822373490>
- Calle, A. (2009). Democracia en movimiento. *Relaciones Internacionales*, 12, 83-105.
- Carragee, K.M i Frey, L.R. (2012). Communication Activism for Social Justice Scholarship. Dins de Carragee, K. M. i Frey, L. R. (eds.) *Communication Activism. Struggling for social justice amidst difference* (pp: 1- 68). New York: Hampton Press.
- Carragee, K.M. (2019). Communication, Activism and the News Media: An Agenda for Future Research. *Communication & Society*, 32(4): 361-378.

- Cornwall, A. i Jewkes, R. (1995). What Is participatory Research? *Social Science & Medicine*, 12: 1667-1677.
- Della Porta, D. i Diani, M. (2006). *Social Movements. An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Francés, F.; Alaminos, A.; Penalva, C; Santandreu, O.A. (2015). *La investigación Participativa: Métodos y Técnicas. Cuenca (Ecuador): PYDLOS Ediciones*.
- Ginés Sánchez, X., Requena Mora, M., Rodríguez Victoriano, J. M., i Xambó Olmos, R. (2010). Democratitzant la democràcia: la participació ciutadana des de baix. In Ponencia presentada en el I Congreso Valenciano de Sociología (Vol. 29).
- Goodwin, J., Jasper, J. & Polletta, F. (Eds.) (2001). *Passionate politics: Emotions and social movements*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Grau, A. i Montalbà, C. (2019). El impulso de las políticas de participación en la política local del País Valencià: confusiones y derivas. *EMPIRIA. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 44, pp. 135-157.
- Gret, M. i Sintomer, Y. (2002). *Porto Alegre: desafíos de la democracia participativa*. Quito: Ediciones Abya Yala.
- Haraway, D (1991). *Ciencia, cyborgs y mujeres*. Madrid: Cátedra.
- Harding, S (1987). Is There a Feminist Method? En Harding, S (ed.), *Feminism and Methodology*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.
- Jasper, J. (2011). Emotions and social movements: Twenty years of theory and research. *Annual Review of Sociology*, 37, 285-303. <https://www.doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150015>
- Jaspers, J. (1998). The emotion of Protest: affective and reactive Emotions in and around Social Movements. *Sociological Forum*, 13 (3), 397-424.
- Kerstetter, K. (2012). Insider, Outsider, or Somewhere Between: The Impact of Researchers' Identities on the Community-Based Research Process. *Journal of Rural Social Sciences*, 27: 99-117.

- *Martínez, M. (2019). Identidades en proceso. Una propuesta a partir del análisis de las movilizaciones feministas contemporáneas. Madrid: CIS.*
- Michels, Robert (1983). *Los partidos políticos.* Madrid: Amorrortu.
- *Montañés Serrano, M. i Martín Gutiérrez, P. (2017) De la IAP a las Metodologías Sociopráxicas. Hábitat y Sociedad, 10: 35-52. <http://dx.doi.org/10.12795/HabitatySociedad.2017.i10.03>*
- Motta, S. C. (2011). Notes Towards Prefigurative Epistemologies. Dins de Motta, S C y Nilsen, A G (Eds.) *Social Movements in the Global South: Dispossession, Development and Resistance in the Global South*, pp. 178–199. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Nova Ruralitat (2019). *Per un govern equitatiu del territori valencià. Condició per a revertir el despoblament.* Disponible a: <https://novaruralitat.org/manifest/>
- Pereda, C. (2005). *Participación ciudadana y emancipación social. Encuentro de políticas participativas. Granada, 21 y 22 de octubre de 2005. Colectivo Ioé (www.colectivoioe.org).*
- Ryan, C i Jeffreys, K (2012). Challenging Domestic Violence. Tricke-Up Theorizing About Participation and Power in Communication Activism. Dins de Carragee, K i Frey, L. R. (eds.) *Communication Activism. Struggling for social justice amidst difference.* New York: Hampton Press.
- Ryan, C. i Squires, G. (2019). Social Movement Research with Whom: Potential Contributions of Community-Based Research Methods, Bringing Down Divides. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 43: 185-211.
- Sáez, M. i Muñoz, D (coords.) (2008). *Nuestros barrios, nuestras luchas. Experiencias de intervención en barrios periféricos. Editorial: Ediciones La Burbuja en colaboración con Zambra y Baladre.*
- *Santos, B. de Sousa (2006). Conocer desde el Sur. Para una cultura política emancipatoria. Bolivia: Fondo Editorial de la Facultad de Ciencias Sociales UNMSM*

- Solá, A. i Casellas, L. (2004). *El papel de las Administraciones locales en la participación ciudadana. Intervención Psicosocial*, 2004, Vol. 13 N.º 2 Págs. 271-288. ISSN: 1132-0559
- Subirats, J. (2005). *Democracia, Participación y Transformación Social. Polis: revista de la Universidad Boliviana*, 12.
- Sztompka, P. (1993). *Sociología del cambio social*. Madrid: Alianza Editorial.
- Tarrow, S. (2004). *El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Madrid: Alianza.
- Tomás, N (2020). Eudald Carbonell, arqueólogo: “El capitalismo es un sistema caduco que no soluciona los problemas que genera” https://www.eldiario.es/catalunya/sociedad/eudald-carbonell-anthropologo-capitalismo-solucion_1_5971588.html
- Touraine, A. (2009). *La mirada social. Un marco de pensamiento distinto para el siglo XXI*. Barcelona: Paidós
- Urban Publications Comitte (2015). Guidelines for Peer Reviewing Community Based Research. Disponible a: <http://urbanresearch-network.org/>
- Zapata, E. (2016). Los procesos de innovación social Mediante la participación ciudadana como estrategia para el desarrollo local. En Puche et al. (eds.), *Profesionales y herramientas para el desarrollo local y sus sinergias territoriales. Evaluación y propuestas de futuro*. Alacant: PUA.
- Pleyers, G. (2020). *Los movimientos sociales y la batalla por el significado de la crisis del coronavirus. Revista Pensamiento y Acción Interdisciplinaria*, 6(1): 108-121. DOI: <http://doi.org/10.29035/pai.6.1.108>
- Valero, A. (2008). El Parke. Una experiencia comunitaria des de 1985. En Sáez y Muñoz, *Nuestros barrios, nuestras luchas. Experiencias de intervención en barrios periféricos*. Valencia: La Burbuja.

- Wood, L (2020). *Movimientos sociales como servicios esenciales. En Bringel, B. i Pleyers, G., Alerta global. Políticas, movimientos sociales y futuro en disputa en tiempos de pandemia. Buenos Aires: CLACSO.*
- Della Porta, D. (2020). *Movimientos sociales en tiempos de Covid-19: otro mundo es necesario. En Bringel, B. i Pleyers, G., Alerta global. Políticas, movimientos sociales y futuro en disputa en tiempos de pandemia. Buenos Aires: CLACSO.*
- Bringel, B. i Pleyers, G. (2020). *La pandemia y sus ecos globales. En Bringel, B. i Pleyers, G., Alerta global. Políticas, movimientos sociales y futuro en disputa en tiempos de pandemia. Buenos Aires: CLACSO.*